

rar görevinden alındı, bir rivayete göre ise istifa etti. Kendisine emekli maaşı bağlanan Mehmed Efendi, hayatının geri kalan kısmını Tophane'deki evinde ilimle meşgul olarak geçirdi. Daha sonra iki oğlunu Boğaz'da kaza sonucu kaybetmiş olmanın acısına dayanamadığı için dostlarından birinin gördüğü rüya üzerine hac niyetiyle İstanbul'dan ayrıldı, ancak uğradığı Şam'da vefat etti (Atâî, s. 189).

Ebûlfaazl Mehmed Efendi 1554 yılında Tophane'deki evinin civarında Mimar Sinan'a bir cami ile bir mektep (Atâî, s. 189) ve kendisi için de bir türbe inşa ettirmiş, fakat Şam'da öldüğü için buraya gömülemedi. Halk arasında daha çok Defterdar Camii adıyla anılan Ebûlfaazl Camii 1916 yılında yanmış ve sonradan tamamen ortadan kaldırılmış, hazîresindeki mezarlar ise Kılıç Ali Paşa Camii avlusuna nakledilmiştir (bk. EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ). Mehmed Efendi aynı zamanda şair ve edipti. Şiirlerinde Fazlî mahlasını kullanmıştır.

Eserleri. Mehmed Efendi'nin tarihi, tasavvufa ve edebiyata dair birçok telif ve tercüme eseri vardır. Telif Eserleri. 1. *Zeyl-i Heşt Bihişt*. Babasının yazdığı Farsça Osmanlı tarihinin I. Selim devrine ait Farsça zeylidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (Emanet Hazinesi, nr. 1406) nüshası 920 (1514) yılına kadar gelmektedir. 2. *Selîmşâhnâme*. Yine babasının kaleme aldığı müsvede halindeki Yavuz Sultan Selim devri tarihçesini Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle derleyip toparlamasından ve bazı ilâvelerde bulunmasından meydana gelen Farsça bir eserdir. Yer yer babasının *Selîm-nâme*'si ile karıştırılması bu yüzdendir. Mensur ve manzum kısımlardan oluşan *Selîmşâhnâme*'nin manzum bölümü nesir bölümünün tekrarı gibidir. 1567'de tamamlanan eser II. Selim'e takdim edilmiştir. Şahkulu İsyanı'ndan (1511) başlayan ve Yavuz Sultan Selim devri olaylarını ihtiva eden *Selîmşâhnâme*'nin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lala İsmâil, nr. 348/2, 47^b-161^a varakları arasında), diğer bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Emanet Hazinesi, nr. 1423/2) bulunmaktadır. 3. *Divan*. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin toplandığı bir eserdir (Atâî, s. 189). Ebûlfaazl'ın ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanındaki gazellere nazîreler yazdığı kaydedilmektedir (Âşık Çelebi, vr. 196^{a-b}). Bunlardan başka yaratılıştan kendi zamanına kadar gelen *Târîh-i Ebûlfaazl* adında muhtasar bir ta-

rihinden (*Keşfü'z-zunûn*, I, 281), *Kıyas-ı Enbiyâ*'sından (*Sicill-i Osmânî*, I, 172), *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* adlı bir siyeri ile *Fusûl fi ma'rifeti't-telbîs ve usûl fi't-temyîz beyne tasavvuf ve't-tedris* adlı bir eserinden de bahsedilmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9).

Tercümeleri. *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz* (Atâî, s. 189); *Terceme-i Zahîre-i Hârizmşâhî mine't-tıb* (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1832); *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (TSMK, Hazine, nr. 347); *Terceme-i Hulâsa-i Târîh-i Vassâf* (Millet Ktp, Ali Emîrî, Tarih, nr. 619); *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhibü'l-aliyye*; *Medâricü'l-i'tikâd fi tercemeti Menâhic-i'l-ibâd* (*Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebûlfaazl Mehmed Efendi, *Selîmşâhnâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 348/2, vr. 47^b-161^a, tür.yer.; Sehi, *Tezkire*, s. 32; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 195^a-197^a; Beyânî, *Tezkire*, IÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 65^b; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, II, 566-567; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, IÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 355^a; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 751-754; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 188-190; Peçuyul İbrâhim, *Târîh*, I, 42; *Keşfü'z-zunûn*, I, 38, 283; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 469; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 263; II, 65; Flügel, *Handschriften*, II, 219 vd.; Cemâleddin, *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri* (*Âyîne-i Zurefâ*), İstanbul 1314, s. 24-25; *Sicill-i Osmânî*, I, 171-172; *Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9; *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul 1934, s. 34; TCYK, s. 190-191; *Hediyetü'l-ârifin*, VI, 253; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 31; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 491; II, 381; a.mlf., *Farsça Yazmalar*, s. 103; Hilmi Yücelen, *Türk Malt Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyeci Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973, s. 103-104; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, I, 130-139; a.mlf., "Ebûlfaazl Mehmed Efendi", *TOEM*, XI-XIII/62-77 (1336), s. 169-180; Babinger (Üçok), s. 106-108; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, II, 19; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *TED*, sy. 1 (1970), s. 205, 226-229; *TDEA*, II, 414-415.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ

İstanbul'da Tophane'de
XVI. yüzyılda
Mimar Sinan tarafından
yapılan cami.

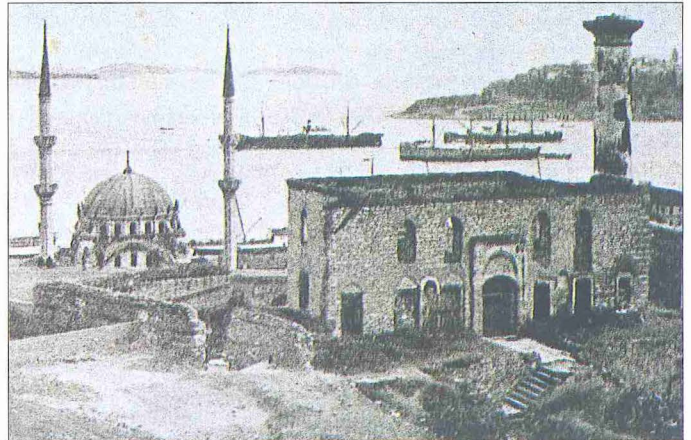
Ünlü tarihçi İdris-i Bitlisi'nin oğlu olan ve Sultan II. Selim devrinde 974'ten (1566-67) 977'ye (1569-70) kadar başdefterdarlıkta bulunan Ebûlfaazl Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hayratı olan camiyi Tophane sırtlarında, içinde konağının da bulunduğu denize hâkim, manzaralı ve çok geniş bir arazide inşa ettirmiştir.

Defterdar Camii'nin mimarının Sinan olduğu, eserlerinin listesini veren tezkiyelerden açıkça anlaşılmaktadır (bk. *Tuhfetü'l-mîmârîn*, s. 28; Sâî, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 79; a.mlf., *Tezkiretü'l-bünâyân*, s. 35). Caminin inşa tarihi, evvelce kapısı üstünde bulunan ve bizzat Ebûlfaazl Mehmed Efendi tarafından yazılan kitâbesinden öğrenildiğine göre 961'dir (1554). Evliya Çelebi bu eserin, "Cihannümâ, bir minareli bir câmiçegizdir" cümlesiyle hâkim manzaralı bir yerde ve mütevazî ölçülerde bir yapı olduğunu belirtir.

Defterdar Camii 1916 yılındaki Cihangir yangınında yanmış, dört kâgir duvarı ve minaresiyle uzun yıllar öylece kalmıştır. İhya edilmesinin mümkün olmasına, kurucusunun Osmanlı dönemi Türk tarih ve edebiyatındaki önemli yerine ve mimarının şahsiyetine rağmen cami Vakıflar İdaresi'nce 1936 yılına doğru toprak üstünde hiçbir izi kalmayacak şekilde yok edilmiş, hazîresindeki mezarlar da başka yerlere taşınmıştır.

Vakıflar Beyoğlu bölgesi müdürü Halim Baki Kunter, "Hayrat binalardan değersiz olanlarının bir an evvel tasfiyesi

Ebûlfaazl
Mehmed
Efendi
Camii'nin
yıkılmadan
önceki
halini
gösteren
bir fotoğraf
(H. B. Kunter,
II, rs. 2)

ve paraya çevrilmesi her noktadan lüzumlu idi" görüşünden hareketle Ebülfazl Camii'nin de yıktırılması için etraf- lı bir gerekçe hazırlamıştı. Bugün ibret verici tarihî bir belge hüviyetini kazanan gerekçede, "Tophane'de Defterdar Yokuşu'nda bulunan Ebülfazl Camii hara- besi yangın sahası içinde perişan haliyle gözleri ve gönülleri incitmekte idi... Meş- rutiyet senelerinde o semtte çıkan bir yangın esnasında yanmış ve dört duvar- la yarısı yıkılmış bir minareden ibaret kalmıştı. Önünde ve etrafında 100 ka- dar mezarı ihtiva eden küçük bir mak- bere vardı. Burası her gün biraz daha tahribe, türlü telvisata ve hürmetsizliğe mâruz kalıyordu. Hâkim bir yerde inşa edilmiş olduğu için bu enkaz yığını ha- rap ve elim heyetle denizden ve liman- daki gemilerden de görünüyordu. Cami tamir ve ihya kabul etmez bir vaziyette idi. Mahallinin ihtiyacına göre yeniden inşasını icap ettirecek bir lüzum da yok- tu. Caminin ve makberenin kaldırılması, kıymetli olan arsasının satılarak bedeli- nin diğer hayratın ve âbidelerin tamiri- ne tahsis edilmesi icap ediyordu..." de- nilmektedir (gerekçenin tamamı ve yapı- lan işler için bk. *Halil Eldem Hâtıra Kıt- abı*, II, 112-113).

Böylece Osmanlı döneminin ünlü bir fi- kir adamının kurduğu ve Mimar Sinan'ın inşa ettiği bir vakıf eseri yıkılıp ortadan kaldırıldı. Fakat nasılsa arsa derhal satılıp paraya çevrilemedi. Yıllarca boş ola- rak durduktan sonra gecekonduların istilâsına uğradı. 1986'da caminin ihyası için teşebbüslerde bulunuldu; hatta pro- jesi de hazırlanarak o tarihteki Eski Eser- leri Koruma Bölge Kurulu'ndan geçiril- di. Fakat bu teşebbüsten bir sonuç alı- namadı. Ebülfazl Mehmed Efendi Camii'nin 1991 yılında eski resimlerinden ha- reketle planı çıkarılarak Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yeniden inşasına baş- lanmıştır. Halen (1994) kaba inşaatı bitir- lmiş, minaresi ve dış kaplaması tamamlanmış olup ibadete açılmış olmakla birlikte iç tezeynatı ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Ebülfazl Mehmed Efendi Camii fev- kanî bir yapı olduğundan avludan son cemaat yerine, ahşap olduğu anlaşılan ve yangında hiçbir izi kalmadan yok olan çifte merdivenle çıkılıyordu. Taş ve tuğ- la karışığı olarak örülen duvarlarında her cephede altı üstü pencereler açılmıştı. Cümle kapısının sivri kemeri içinde, ca- minin mimarisinin sadeliğine karşı son

Ebülfazl Mehmed Efendi Camii'nin kitâbesi
(S. Eyice fotoğraf arşivi)

derece süslü ve oldukça girift hatla ya- zılmış kitâbesi yer alıyordu. Cami enine dikdörtgen bir plana sahipti. Bu bakı- mından Sinan'ın ahşap çatılı diğer bazı ca- milerine çok benziyordu. Topkapı yolun- da Kazasker, Şehremini'de Odabaşı, Ba- lat'ta Ferruh Kethüdâ, Yedikule'de Hacı Evhad camilerini andıran bir mimarisi vardı. İç süslemesi hakkında bilgi yok- tur. Evvelce içinde çiniler olabileceği, ah- şap çatının içinde de yine ahşaptan gizli bir kubbenin bulunduğu tahmin edilmek- tedir. Eski fotoğraflarda tamam halde görülen tuğla minare, şerefe çıkmasının sade oluşu yüzünden geç bir tarihte ye- nilenmiş olmalıdır.

Caminin kurucusu Mehmed Efendi'nin mezar taşı üzerinde, "Sâhibü'l-hay- rât vel-hasenât el-merhûm el-mağfûr Ebülfazl Mehmed Efendi rûhiyçün el- Fâtiha, sene 961" ibaresi okunmaktadır. Buradaki tarih caminin yapım tarihidir. Atâî'nin *Zeyl-i Şekâik*'inden (s. 188) öğ- renildiğine göre iki oğlunun Boğaziçi'nde boğularak ölmesinden sonra hacca git- mek niyetiyle yola çıkan Mehmed Efen- di 982'de (1574) Şam'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bu duruma göre *Hadikatü'l-cevâmi*'de türbesinin cami yanında olduğunun yazılması hatalıdır. Mevcut mezar taşı ise hâtırasını yaşat- mak için teberrûken konulmuş olmalı- dır. Fakat *Tuhfetü'l-mi'mârîn*'de tür- besinin caminin yanında olduğunun bil- dirilmesi, *Hadikatü'l-cevâmi*'in de so- kaktan demir parmaklıkla ayrılmış tür- beden bahsetmesi, Ebülfazl Mehmed Efendi'nin cami ile birlikte türbesini de yaptırmış olduğunu gösterir. Sonraları bunun içine bir taş konulmuş olmalıdır. Mehmed Râif *Mir'ât-ı İstanbul*'da ca- mi duvarına bitişik 1125 (1713) tarih-

li çifte çeşmenin varlığından bahsede- rek bunların birinin üç, diğerinin dört beyitlik manzum kitâbelerinin kopyala- rını verir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tuhfetü'l-mi'mârîn (nşr. Rıfki Melûl Meriç, *Mimar Sinan I* içinde), Ankara 1965, s. 28; Sâî, *Tezkiretül'-ebniye*, s. 79; a.mlf., *Tezkiretül'-bünân*, s. 35; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 188; Ev- liya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 441; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, II, 65; Osmanlı Müellifle- ri, III, s. 8-9; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 367-368; Babinger, *GOW*, s. 95-97; a.mlf., a.e. (Üçok), s. 106-108; Halim Baki Kunter, "Üstad Halil Edhem", *Halil Ed- hem Hâtıra Kitabı*, Ankara 1948, II, 112-113, rs. 2-3; Danişmend, *Kronoloji*, II, 446-447; Kon- yalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 63-66; Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yaz- malar Belgeler*, İstanbul 1988, s. 30, 67, 85; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 276; Fâzıl İsmail Ayançoğlu, "Vakıflar İdare- sine Tanzim Ettirilen Tarihi Makbereler", *VD*, II (1942), s. 399-400.

SEMAVİ EYİCE

EBÜLGAZİ BAHADIR HAN

(ö. 1074/1663)

Hârizm (Hive) Özbek hanı
(1642-1663)

ve *Şecere-i Terâkime* müellifi.

Eserinde yer alan bilgilere göre, on iki hayvanlı Türk takviminin Tavşan yılında Rebîülevvel 1012'de (Ağustos 1603) dün- yaya geldi. Şiban (Şeybân) Han neslinden gelmekte olup babası Arap Muhammed Han, Hârizm Özbek hanlarının cediti olan Yâdigâr Han'ın dördüncü nesilden toru- nudur. Annesi Mihr Bânû Hatun da yine Yâdigâr Han sülâlesindendir. Böylece ne- sebi baba ve anne tarafından Cengiz Han'a dayanır. Doğumunun, babası Arap Muhammed Han'ın, Batı Sibirya'ya gire- rek Ürgenç'e saldıran Ruslar'ı imhasın- dan az sonra olması sebebiyle kendisi- ne "Ebûlgazi" lakabı verilmiştir.

Ebülgazi Han'ın ilk önemli görevi, ba- basının 1619'da Amuderya'nın yatağı- nın değişmesi üzerine devlet merkezini Ürgenç'ten Hîve'ye taşımalarının ardın- dan getirildiği Kâs valiliğidir. Ertesi yıl kardeşleri İlbars ve Habeş sultanların Uygur ve Nayman boylarına dayanarak babalarına karşı isyan ettikleri sırada babasının yanında yer aldı. Bu mücade- lede babası mağlûp oldu ve öldürüldü; kendisi de Buhara hanının yanına kaç- mak zorunda kaldı. Ebûlgazi Han iki yıl Semerkant'ta yaşadı. Buradaki ikameti esnasında ağabeyi İsfendiyyar Sultan ön- ce Esterâbâd'a, oradan da Safevî Hü-